

Szvetelszky Zsuzsanna

A PLETYKA MOZGÁSFORMÁINAK IRODALMI ÁBRÁZOLÁSAI

„Az indiai farkasok megvetik Tabakit, mert mindig rosszban sántikál, pletykát hordoz, és húscsapatokat meg bőrdarabokat kurkász fel a falusi szemétdombokon. De azért félnek is tőle a farkasok, mert Tabaki könnyen megvész, könnyebben, mint akárki más a Vadonban. Olyankor aztán elfelejti, hogy valaha félt valakitől, végigszáguld az erdőn, s megmar mindenkit, aki az útjába kerül.”

(Kipling: A DZSUNGEL KÖNYVE)

A vizsgálat tárgya

Pletyka önmagában, letisztult, esszenciális formában nem létezik. Nincs olyan emberi kommunikációs megnyilvánulás, ami csak pletyka lenne, jöllehet van „csak” sikoly vagy munkadal.

A szláv eredetű (*peletika, peletyka, plotka*) – a magyar nyelvbe a szlovák *pletka* segítségével érkezett – szó töve, a *plet* eredetileg azt jelentette: szó, fon. Az ógörög és a latin nyelvben a pletyka egyformán *plek*, illetve *plec*, etimológiája ugyancsak: háló, szó.

Az ősi szókincs még nem rokonította a fogalmat negatív tartalmakkal, ezek később sorakoztak fel a vallás, az etika és a filozófia utasítására a pletyka ellen. Mindazonáltal szemléletesen, az internet-szociálpszichológiát évezredekkel megelőzve világít rá a kommunikáció mibenlétére.

A *pletyka mint háló* képzete nem új, csupán jelentőségét nem hangsúlyozták eddig eléggé. A szó szerinti megfelelésre példa az alábbi részlet Jevgenyij Popov: BREZSNYEV HALÁLÁ-ból: „...*de ahogy az már lenni szokott ilyen korszakos eseményeknél, mindent annyira körbeszó a pletyka pókhálója, hogy az ember már se hinni, se kételkedni nem tud bennük sehogyan sem...*” (A HAZAFI LELKE. Ford.: M. Nagy Miklós.)

A pletyka se nem jó, se nem rossz, hanem értékvtő jelenség. Az emberi kommunikációban elfoglalt arányát akkor tudjuk megbecsülni, ha meghatározzuk, hogy miről van szó. Nem beszélhetünk százalékos arányokról sem anélkül, hogy megmondanánk, mi is a pletyka – a kommunikáció közlegénye, az ismeretlen katona. Meghatározása összetettebb, mint az alábbi mondatok, de első lépésben megteszi: *A pletyka ismerhető szereplőkről szóló nem publikus információ, melynek legfőbb attribútuma a terjedés. A pletykálás az emberi faj egészére jellemző, polihierarchikus szerveződésű, kisebb közösségekben kialakuló kommunikációs hajlam.*

Mint hogy a pletykálás biológiai jelenség is, ezért senki nem próbálkozhat azzal, hogy egyszer s mindenkorra definiálja. Egy közlés attól pletyka, ha annak fogadom el, és nem egyébnek: nem hírnek vagy tereferének – ha eszerint viszonyulok hozzá, ha azt pletykának tekintve lépek kapcsolatba vele.

Ismérvei közé tartozik az *időszerűség* (aktualitás): ahogy nevében is benne van, az időben változik – értéke általában az időben csökken, amortizálódik. A pletyka aktualitá-

sa függ a közönség kíváncsiságától is. A *cselekmény*: egy adott pletykának egy adott állapotában – a továbbmondás folyamatának egy fázisát kiragadva – általában egyszerű a cselekménye, és fordulatai hétköznapiak; értékét az adja, hogy kivel történt. Az egyetlen szóba jöhető diszciplína itt a posztstrukturalista narratológia lenne, vagyis: a pletyka jelentése nincs benne a pletykában, nem tudom onnan kifejtetni, magamnak kell megkonstruálni – mindenekelőtt magamra vonatkoztatva. Megcsal a feleséged – ez a pletyka mást jelent egy szerelmes ifjú férjnek, és mást annak, aki nejét már hosszú évtizedekkel ezelőtt megunta. Rokonaik, barátaiak megint csak magukhoz képest (vagyis az illető férjhez, feleséghez fűződő viszonyaik tükrében) értelmezik a dolgot. A *terjedés iránya*: fontos vetület az időbeliség, a szinkrón és diakrón folyamat. A pletyka terjedhet az adott csoporton vagy közösségen belül, egyik embertől a másikig vagy egyik generációról a másikra. Általánosságban feltételezhetjük, hogy ami a pletyka átalakulása során bekerül a generációk közötti kommunikációba, az több, mint pletyka. Ez nem jelenti azt, hogy ami csak az embertől emberig érő, egyidejűséggel jellemezhető kommunikációban áramlik, az nem lehet más. De a generációk közötti terjedést és másolódást már jóval kevesebb dolog korlátozza, ezek közül a legfontosabb a személyes érintettséggel járó haszon – viszont nem számít például az egyén élettartama, a pletyka túlélheti a terjesztőit (ekkor már jó esélye van arra, hogy anekdotaként, regényepizódként vagy történeti tényként reinkarnálódjon). A *funkció*: elfogadva a proppi definíciót, funkción a szereplők cselekedetét értjük a cselekményen belüli jelentése szempontjából. Ez a meghatározás azonban csak egy adott pletyka egy adott kommunikációs aktuson belül kódolható állapotára vonatkozhat, és nem foglalja magában a pletyka általános – szocializációs, csoportkohéziós és integrációs – funkcióit: ezek az állásfoglalás, a meggyőzés, a tájékoztatás, a kompenzáció, a visszacsatolás (szembesítés, ellenőrzés), valamint a tanulás. A *pletyka önállósága*: vagy van, vagy nincs. Vannak-e a pletykának változatai? A pletykának csak változatai vannak. Mindenki mindenkinek máskor és másképp mondja el, az egész – a mesével ellentétben – néhány forduló alatt gyökeresen átalakulhat. Minél kisebb a személyes érintettségéből származó pszichés haszon, és mégis érdekel a pletyka, annál inkább beszélhetünk annak önállóságáról. A *csatorna*: a rohamosan fejlődő technikai megoldások világában nehéz naprakészen figyelembe venni minden lehetőséget. A hagyományos műfaj – a közvetlen élőbeszéd – előtérbe helyezésével nem akarom megkerülni az egyéb csatornák jelentőségét, de nem is vállalhatom a pletykatan keretein belül ennek a fontos tipológiának a bemutatását. A legnagyobb kérdés, hogy a csatorna mennyiben szűkíti az információt. Annyit nyugodtan kijelenthetek, hogy a pletyka is formálja magát a csatornát, azzal a céllal, hogy a lehető leggyorsabban és legpontosabban jusson el a célba az információ – például egyesekkel bűgő, másokkal katonás hangon telefonálgat ugyanaz az ember. A *hatókör*: a viszonyrendszer (családi, alá-, ill. fölérendelt stb.), maga a csoport. A pletyka hatásköre elsődlegesen az egyén mint szabályozási terület. A pletyka összetett hatásainak elemzéséhez egyelőre nincs módszertan, holott a hatás megléte – tapasztalataink alapján – tagadhatatlan, bár egyelőre azt sem tudjuk leírni, hogyan hat. A *szerkezet*: a pletyka struktúrája meghatározó lehet az információ átadásakor. Az adott pletyka hossza, töredékes vagy teljes volta, a retorikai szerkesztés tartozik ide. Nincs kijelölhető eleje, szükség van hozzá konszenzusteremtő viszonypontra és evidenciabázisra. Tapogatózás és felvezetés nélkül nem kezdődhet el. Általában befejezetlen is: vagy az időnk jár le, vagy valaki illetéktelen lép oda hozzánk, de a pletyka maga, ha a közlő és a befogadó beszélgetésre fordított ideje ezt megengedi, legfeljebb

átcsap egy másik kommunikációs aktusba, ám szerkesztetten csak nagyon ritkán zárul le. Ezért nem is komponált, és a kompozíció hiánya az oka többek között az ösztársadalmi lenézésnek, ezért minősülhet a pletyka összevissza beszédnek, parttalan locsogásnak. Poe írja a kompozíció filozófiájáról szóló tanulmányában: „*bátran mondhatjuk, hogy a költemény – a végén kezdődik*”. Kevésbé bátran, de talán mondhatjuk, hogy a pletyka soha nem ér véget. Legalábbis mondatszerűen nem tapintható a lezárás, inkább a fiziológiai jelekből lehet következtetni a feszültség tetőpontjára és az ezt követő reakciókra: a megnyugvásra, az azonosulás miatt érzett öröme vagy a megsemmisülés érzésére. Fónagy Iván a hiperbatont, a tagmondatot félbeszakító közbeékelést egyes alkotások elemzésekor a mű egészére is érvényesnek tartja, és ilyenkor gondolatalakzatnak, szövegszerkezeti modellnek tekinti. Távol áll tőlem, hogy a hiperbaton és egyes pletykák retorikai szerkesztése között összefüggést próbáljak meg kimutatni. Ám nyilvánvaló, hogy a pletyka által keltett feszültség jellege függ az információ eloszlásától is, attól, hogy a közlés szempontjából lényeges elemeket a mondat elején tárja elénk a közlő, vagy pedig a mondat végére tartogatja, esetleg kiszámított egyenletességgel „hinti”. Ezt a játékot, ami a mondat feszültségére – feszítésére, lazítására – vonatkozik, a klasszikus retorika mondatalakzatnak tekinti. A közbeékelés a pletyka esetében gyakori szövegszerkezeti modell: tükrözhet tudatalatti szándékokat, tájékozottságot, műveltséget, sznobizmust és természetesen az intenzív kommunikativitás veleszületett hajlamát, amely feltartóztathatatlan szóáradatban nyilvánul meg. A közbeékelések jellegéből, „csapásirányából” a közlőre vonatkozó információkra is következtethet a befogadó. A pletyka elbeszélésjellegét csökkenti a paralel szerkezetiség hiánya. Vagyis míg a szóbeli kultúrák történetmondója beszámol arról is, hogy mit tett az egyik ember, s mit a másik, addig hősünk csak a pletykaszemélyre koncentrál. A *helyszín*: fontos. A pletykatornác, még inkább egy hagyományos bútordarab, a ház előtt álló pletykapadka – ami a falusi társadalmakban igen elterjedt, az irodalomban pedig Örkény István REMÉNYSÉG című novellájában lelhetjük fel, ahol éppenséggel férfiak ülnek rajta – szemléletesen testesíti meg a magánszféra és a nyilvánosság határán lappangó pletyka természetét. A piacra, mint tipikus és kockázatos pletykaszínpadra már több mint fél évezreddel ezelőtt felhívta a figyelmet a Szamosi névtelen, az ADHORTATIO MULIERUM (A FELESÉG BUZDÍTÁSA) intelmeiben: „*Ha az piacra el-kilépendsz, / Sokat ne késsél és ne terécselj, / Mert ha mulatsz és sokat terécselsz: / Ifjak kik látják, csak megcsúfolnak, / Téged mondnak itélőmesternek.*” A *válaszkényszer*: erőssége vagy hiánya tartozik ide – a tekintély elve vagy az információs előny. Elmaradása a mesét elbűvölten hallgató gyermek védettségét, a mese elringató állapotát idézi fel bennünk – hálásan szeretjük is ezért a beszélőt. Ám lehet, hogy végig résen kell lennünk, hogy a mondat közepébe vágva időben csattanjunk fel – ha a mi bőrünkről van szó. Minél nagyobb a személyes érintettség, annál erősebb a válaszkényszer, amit a pletyka közlője irányíthat is. A *viszony*: ki kinek mondja a pletykát? A befogadó és közlő helyzeti viszonya a pletykában megfogalmazódó kölcsönhatás – ennek egyik következménye, hogy kijelöli vagy megváltoztatja a közlő és a befogadó viszonyát.

Vegyítizta pletykatípusok nincsenek, miképp tökéletes szépség vagy tudás sem létezik; markáns, egyes esetekben az egész pletykát meghatározó jellemzőkről azonban beszélhetünk. Egy adott pletykát csak a terjedés egy adott fázisából kiragadva kategorizálhatunk. Nehéz tetten érni a pillanatot (mert hosszabb annál), amikor sznob gáncsplettykából tudományos szalonplettyka lesz, vagy családi komplementer plettykából generációs gyógyplettyka. A majdani plettykakutatás bizonyára több, átfedésekkel komp-

likált osztályozási listát eredményez, így kombinatorikai lehetőségekkel is lehet majd dolgozni. Ezt azonban ma, a pletykatiológia kezdeti szakaszában elhamarkodott lépésnek tartom: az áttekinthetőség érdekében egyelőre keresztsztyályozást kell alkalmazni.

A pletyka önmozgásának legfontosabb formái

A *terjedés*, mely mérhető: a közösség minél több egyede tudjon róla. Legáltalánosabb formája a pletyka továbbmondása az embertől emberig érő közvetlen kommunikációs aktusok során. A közösségi háló nagysága, a szálak vastagsága, a kapcsolatok heterogenitása és variabilitása határozza meg. Közvetlen célja a létfenntartása, másolódása, a terjedés, a replikálódás, ezzel pedig a közösségi háló stabilitásához való hozzájárulás. Az út maga a cél: a terjedéssel, legfőbb attribútumával meg is határoztuk a pletykát.

A *gerjedés*, mely fokozatokkal jellemezhető: a pletyka továbbmondásakor, illetve annak meghallgatásakor ható arányos vagy nagyító mechanizmusok. A *kombináció*, a *rekombináció*, a *kivetítés*, az *egyszerűsítés*, a *torzítás*, a *polarizálódás* és a *szelekció* jellemzi.

Az *erjedés*: a pletyka belső összefüggéseit változtatja meg. Egyben az időbeliség: ekkor mérettetik meg, hogy az adott pletykának az aktualitáson kívül volt-e a csoport számára más jelentős ismérve. Az erjedés a pletykafolyam egészében leülepedett, magasabb szinten is megtartásra érdemes pletykakomponensekre vonatkozik. Az erjedés választja ki a maradandó értéket, és ezt a minőséget a csoporttudat határozza meg. (A három fogalom egymás mellé sorolásából adódó, a pletykatudat komolyságát megkérdőjelező szójátéktjelleg miatt az erjedés helyett először az ülepedés kifejezésre gondoltam, azonban el kellett vetnem. Egyfelől az ülepedés rögzült, moccanatlan állapotra utal, másfelől elvész az erjedés kifejezés szemléletessége. Az erjedés, ami oxigénmentes környezetben lejátszódó energiatermelő folyamatra is vonatkozik, érzékletesen mutatja, hogy a pletyka külső információk nélkül, csak a befogadóban, annak mentális állapota változásait követve is transzformálódhat.)

A terjedés, a gerjedés és az erjedés egyidejű térbeli és időbeli transzformációkat eredményez, melyek alapegysége a pletyka másolódása (replikációja). Mint minden transzformáció, a pletykáé is komplex jelenség. Az átalakulás gyűjtőfogalma a *mutáció*.

A pletyka emberek között zajlik, az emberre vonatkozó törvényszerűségek egy része óhatatlanul érvényes rá. Terjedése olyan mozgás, amely a közösségek hálózatán belül gyengítheti, erősítheti a kötéseket, illetve újakat hozhat létre. Látványos példa erre a kerítők ősi szerepköre. Bizonyos esetekben halmozódó jellege is lehet, még olyankor is, ha eltekintünk a közösségi háló szerkezetét befolyásoló események hatásától. Annak függvényében, hogy mely véleményáramlatban terjed éppen, milyen társadalmi rangsor alapján, és másolódása szinkron vagy diakron folyamat, beszélhetünk polihierarchikus szerveződéséről.

Miként az emberi közösségek kommunikációját, úgy részhalmozásuk, a pletykának a működését is a külvilág szinkronizálja rendszeres és rendkívüli eseményekkel. Kézenfekvő példával: a nap mindenkinek felkel. Mégis, vannak – a nagy többség –, akiknek ez azt jelenti, hogy ébresztő, míg mások ekkor térnek nyugovóra. Vagy azért, mert egész éjjel mulattak, vagy mert (például felszolgálók, taxisok stb.) egész éjjel azokat szolgálták ki, akik mulattak. Földrengés esetén viszont mindenki menekül, aranyifjak és pincérek egyaránt.

A pletykálás mint aktus azonban szabad választás eredménye (általában dönthetünk arról, hogy szabadidőnkben kivel megyünk el sörözni), amely magában hordozza a bűvópatak-természetű pletyka felszínre törésének lehetőségét. De nem kötelez.

A pletyka transzformációja per definitionem reflexív, az átalakulás egészének ismérve a hatás-ellenhatás elve: irányítom a pletykát, miközben az is irányít engem. Az átalakulást a homogén közösségekben is az egyedek különbözősége befolyásolja.

Az átalakulás az egyedben magában zajlik, aki ezáltal az egyes pletykákat ugyan transzformálhatja, a pletykafolyam egésze azonban kevésbé alakítható az egyes egyedeknek egymást befolyásolni kívánó ténykedésével. Az egyed változása a mérvadó, és nem az, hogy mi terjed.

Mi magunk vagyunk az átalakulás gerjesztői, akik körbeszójuk magunkat, és annál jobban tart bennünket a hálónk (tehát a társadalomban elfoglalt helyünk annál biztonságosabbnak mondható), minél sűrűbbre van szöve. Kötésekkel erősen átszőtt kommunikációs közegben még durva tévedések és félreértések is csak kisebb károkat okozhatnak, ezért van szüksége minden közösségnek a pletykára. A variánsok kicserélődése fenntartja, erősítheti és gyengítheti a kapcsolatokat: a csoportösszetartó erő alapjait.

A pletyka a közlőt és a befogadót is idomítja a külvilághoz, és szinkronban tartja őket azzal, ebből következően maga az ember módosul a transzformáció során. A másoló információ csak úgy tudja magát replikálni, ha bennünket is olyanná formál, hogy továbbadhassuk.

Előítéleteink egy része rugalmas rendszereket alkot, ezek egymással is összefüggnek és megváltozhatnak. Bámulatatos azt a nyílt, a történettel való viszonylagos azonosulás miatt meginduló önfeladási folyamatot megélni vagy végignézni, amikor valaki egy pletyka hatása alatt egy bizonyos kérdés tekintetében meggyőződik az ellenkezőjéről annak, amit addig hitt. A továbbiakban az új meggyőződés szerint kommunikálja a pletykát, ezáltal önképét is környezetéhez. E mozzanatot tartom a pletykálás egészének legfigyelemreméltóbb, kutatásra legérdemesebb területének.

A változás mozzanata ez, amikor a másoló információ módosítja az embert. Igazán fontos az ember belső átalakulása (a legcsekélyebb mértékű is), egy magasabb szinten integrált jelenség, mint a pletyka – mégoly bonyolult – variánsa. A transzformáció az emberek közötti viszonyoktól, a kölcsönhatásoktól függ: attól, hogy ki kinek mondja a pletykát.

Az ismeretekben, véleményekben, előítéletekben bekövetkező legkisebb változás is, az embernek akár a legcsekélyebb mértékű belső átalakulása fontos esemény a közösségre nézve, mert minden ilyen változás során a meggyőződés egésze vagy egy része változik meg. E változás egyik előidézője a pletyka és a terjedésében érvényesülő szabályok összessége.

A pletyka keletkezésének és mozgásának ábrázolása

A pletykával személyes történetünk reprodukálódik újra meg újra: a történésben való benne levés. A paradicsomi állapot reprodukciójára törekszik a pletyka: amikor mindig mindenki együtt volt (az egyidejűséget az egyterűség biztosította), és tudta, mit csinál a másik, amikor hajlam és kötelesség még egybeesett, és ez viszonylag problémamentes alkalmazkodást garantált. A pletyka feltételezhetően akkor keletkezett, amikor a csoportméret meghaladta azt, ami az állandó jelenlétéhez szükséges volt.

Mindegyik kommunikációs forradalom hatott rá: a beszéd kialakulása körülbelül harminc-negyvenezer évvel ezelőtt, az írásbeliség kezdete körülbelül öt-hatezer évvel ezelőtt, a nyomtatás feltalálása félezer éve, az elektronikus tömegkommunikáció megjelenése száz éve, végül a számítógépes hálózatok létrejötte.

Hogy ez a hatás miben áll, csak spekuláció tárgya lehet. Mai szemmel nem belátha-

tó, hogy az írásbeliség előtt mit jelentettek, milyen súlyt hordoztak a „csak” kimondott, ám rögzítetlen szavak, ezért csak a modern pletykafunkciókkal érdemes foglalkozni.

Howard M. Solomon szavai szemléletesen – még ha általam nem is elfogadhatóan – írják le a pletyka történetében bekövetkező legfontosabb változást. „*A nyomtatás feltalálása és a többi társadalomátalakító gazdasági változás megszüntette a pletyka szükségességét, ami ettől kezdve károgó öregasszonyok haszontalan fecsegésévé silányult...*” (Bíró Judit fordítása.) Nem vonhatom kétségbe, hogy a nyomtatás feltalálása valóban paradigmátikus változást gyakorolt a pletykára, mégis másképpen látom ennek a történelmi pillanatnak a jelentőségét: *a nyomtatás terjesztőereje hozza létre a nyilvános, ellenőrizhető információt, és innen kezdve definiálódik ennek ellentéte pletykaként.* A pletyka még létező hajlama az emberi fajnak, de már nem kötelessége, sőt a vallások szent írásai tiltják, méghozzá általában előkelő, kiemelt helyen. Bizonyos értelemben bűnnek számít, mégsem büntetőjogi kategória.

Egy egyetemes hajlam egyetemes tiltása ambivalenciát okoz. A pletyka tiltása egyenértékű a kommunikációs aszkézisre való felszólítással. Így érthető, miért tiszteljük azokat, akik nem pletykálnak. Az aszkézis miatt: nem pletykálni nehezebb, mint pletykálni. A BIBLIA szerint: „*A nyelvet senki emberfia nem képes megszelídíteni, az nyugtalan, gonosz, tele van halálos méreggel.*” (JAK 3,8.) Ezért az önfegyelem elsődlegesen a beszédre vonatkozik: „*Ha valaki nem vétkezik a nyelvével, az tökéletes ember, és képes egész testét is megfékezni.*” (JAK 3,2.)

A TALMUD és magyarázatai sem fukarkodnak a pletykára vonatkozó intelmekkel. Naftali Kraus MECORÁ című művéből idézek: „*Bölcseink különös magyarázatot adnak a poklosságnak. A héber megfelelőjét – Mecorá – három szóra bontják, úgy mint: Moci-Sém-Rá, ami ilyenformán azt jelenti: aki rosszat beszél másról, pletykál róla, rossz híret költi. Másképpen: »a rossz nyelv (lásón hárá) hármat öl meg egyszerre. Aki mondja, akiről szól és aki hallja.«* (MIDRÁS ÁSZERET HÁDIBROT, Maimon rabbi kiadása, Jeruzsálem, 1924.) ...*Bölcseink az »enyhe megszólást«* azon három vétek között említik, amelytől egyetlen ember sem mentes. (BÁVÁ BATRA, 165.) ...*Ráv Jehuda véleménye pesszimista. Szerinte az emberek többsége vét a magántulajdon ellen, a családi élet szentsége ellen már kevesebben, de a pletyka, az enyhe megszólás vétkét mindenki elköveti.*”

Cioran, aki egy írásában minden idők egyik legnagyobb fecsegőjének nevezi magát, szép példát szolgáltat a pletyka képződésére. „*Mintegy három éve egy fiatal költő, Pierre Oster felkért, hogy írjak előszót Paulhan ÖSSZES MŰVEI-nek hatodik kötetéhez. Nem vállaltam. Később azt gondoltam, hogy Paulhan az ellenségem lett, nem is találkoztunk többé. Mindenkinek azt mondtam, hogy összevesztünk, és hogy Paulhan bosszúálló természet.*”

A minap találkoztam Pierre Osterrel, s óvatosan felelősségre vontam. Megkérdeztem, hogyan közölte Paulhannal, hogy nem vállaltam. Nem is említettem neki, válaszolta Oster: Paulhan néhány nevet adott meg, köztük az enyémet, nemleges válaszmórról nem is tájékoztatták.

Három évig abban a hitben éltem, hogy Paulhan bosszút áll, de az a bosszú csak az én agyamban fogant meg.” (Réz Pál fordítása.)

A vizsgált jelenség természete miatt elenyésző anyag áll rendelkezésünkre, noha amilyen kevés fosszilis pletyka maradt ránk, annál több elmarasztaló ítélet. Ha valakinek tudnia kell, hogy mi történik az országban, akkor ehhez a nyomtatott sajtó előtt a szóbeszéd volt az elsődleges forrás – ha úgy tetszik, a sajtó ilyen értelemben esetenként nem más, mint központosított, urambocsá néha egyenesen államosított pletyka, ami igyekszik kiküszöbölni a spontán pletykahálózatok kiszámíthatatlanságát, vala-

mint fókuszálni és kézben tartani az információt. Ami igazán érdekes a sajtóban, az nem az, hogy mit közöl, hanem hogy ez a közlés hogyan szabályozza majd azt, hogy miről fognak az emberek beszélni: kézsre sütvé tápot ad egy nagy adag mendemondának, míg ugyanezzel a mozdulattal máshol lezárja a közbeszéd zsilipeit.

Kivételek, amelyek kapaszkodót jelenthetnek a majdani pletykatörténethez, természetesen vannak: ilyen a kaisareiai Prokopios, Iustinianus császár történetírója, akinek nagyszabású történeti munkáján – A HÁBORÚKRÓL címűn – kívül fennmaradt egy jóval vékonyabb, de annál izgalmasabb műve is: a TITKOS TÖRTÉNET.

A szerző e művét eleve az utókornak szánta. Itt beszéli el mindazt, amit máshol nem volt szabad – a klasszika-filológia kimutatta, hogy a művön nem is végezték el az utolsó simításokat. A TITKOS TÖRTÉNET A HÁBORÚKRÓL szülő mű főszereplőit mutatja be, mintegy kiegészítésként, ám ezúttal árnyoldalukról – jóval izgalmasabb olvasmány is. *„Nehezen illeszthető be a TITKOS TÖRTÉNET az antik irodalom műfajai közé. Hasonló jellegű írás nem maradt ránk; tudjuk ugyan, hogy a római császárkorban bizonyos személyeket kivégeztek az uralkodót sértő irataik miatt, de hogy ezek a művek milyenek voltak, arra nézve semmi támpontunk nincs.”* (Kapitánffy István, a TITKOS TÖRTÉNET fordítója.)

A pletyka nem csupán kommunikátum, hanem kommunikativitás is, rész és egész egyszerre. Mint szövegre, érvényes a *pars pro toto* elv és ennek gyakorlati alkalmazása: „pletykálj egyet, s megmondom, ki vagy!” A témaválasztás, a stílus, a pletyka összes választható körülménye együtt árnyalt képet ad a pletykásról. Amit szívesen hallok, az kellemes érzést okoz: ezzel már meg is találtuk az egyik választ arra, miért jó pletykálni. Arisztotelész szerint *„...mivel általában becsúgyók vagyunk, ebből következik, hogy az is kellemes, ha hibát találunk szomszédainkban”*.

A pletyka szövegeken alapul, szövegek állandó interakciójának terméke. Mégsem mondhatjuk, hogy a pletyka egésze szöveg, mivel meghatározó a szerepe a metakommunikációs jelzéseknek. Ha csak azt vizsgálnánk, hogy milyen szöveg a pletyka, ezzel megakadályoznánk az etológiai értelemben vett frontális analízist. Ha szövegnek tekintem a pletykát, akkor nyitott műként kell kezelnem, mely folyton átalakuló jelentése miatt akkor fontos a befogadó számára, ha nemcsak a befogadás pillanatában releváns, hanem a továbbiakban is. A terjedéskor beépülő újraértelmezés adja az eredeti relevancia további jelentőségét. A pletykák jelentős részét nyitott műnek tekinthető szövegek és azok interakciói alkotják. Ebből azonban nem vonhatunk le semmiféle következtetést arra nézvést, hogy milyen a pletyka – mint kulturális jelenség – egészének szövegtermészete. Elsőre úgy tűnik, hogy a legmozgékonyabb szövegtípus: jár, terjed, kering.

Létezik írott és szóbeli pletyka. Előbbihez körmönfont stílusra van szükség, hogy az olvasás reflektív pozíciójából szemlélődő hallgatóságban ugyanazt az izgalmat keltse, mint az élő előadás során. Nagy előnye ugyanis a szóbeli pletykának, hogy az emberi arc több száz üzenetet tud kifejezni, melyek akár ellentétesek is lehetnek azzal, amit ugyanabban a pillanatban állít a pletykás, erre a bravúrra pedig írott anyag ritkán képes.

A levélben megírt pletyka esetén a közlő számára nem jelent gátlást a befogadó egyidejű jelenléte, ami a metakommunikatív kiterjedésekkel és a válaszkényszerrel esetleg akadályozná bizonyos információk megszakítatlan egymás utáni közlését. Senki nem szól közbe, nem húzza el gúnyosan a száját – legfeljebb amikor a levelet olvassa, de ebben az esetben a közlőnek nem kell ezzel szembesülnie. A levélben megírt pletykát a boríték lezárása előtt elolvashatjuk, sőt át is írhatjuk: szemügyre vehetjük a tár-

gyiasított aktust, ha nem is kívülállóként, de nagyobb távolságot tartva tőle, mint szóbeli pletykák esetén.

A levélpletyka a fentiek miatt kevésbé spontán, rögzítése és befogadása – vagyis az olvasás – között eltelt idő jelentősen csökkentheti az aktualitását. Kárpótol ezért minden befogadót – hiszen a levelet nemcsak a címzett olvashatja – tárgyi mivolta, kézzelfoghatósága, többek által való szemügyre vehetősége. Ez a tárgyiasultság az, ami miatt végül is a terjedés során szétfeszíti a pletyka kereteit. Ha sokan adják kézről kézre a papírt, nem születnek variánsok, noha természetesen az egyes olvasatok ilyenkor is különbözhetnek. A pletyka terjedését akkor figyelhetjük meg, ha szóbeli közlések során jut tovább a hír: X. mit írt Y.-nak Z.-ről.

A pletykák terjedési irányát koncentrikus körök segítségével képzelhetjük el, melyek középpontjában a pletykafészek vagy a pletykatéma áll. Az ábrát realisztikusabbá tehetjük egy csillagtúratérkép applikálásával, hiszen a kiinduló pletyka sokszor reakciókkal megrakodva érkezik vissza a kezdőponthoz. Ezért érthető a kör elterjedtsége a kommunikációs sémákban: a legjobban védhető, legkisebb terület, ahol a legkevesebb energiát kell fordítani a külső támadások elhárítására, és a peremre szorult – marginális – tagokat leszámítva mindenkinek van szomszédja, akivel rendszeresen érintkezhet, akire szükség esetén számíthat.

A pletyka helyváltoztató képessége kevés mozgásba fektetett energiát igényel egy egyed részéről, vagyis a befektetett összenergia nagy tömegben oszlik el. A pletyka nemcsak a mozgás mentén terjed; ritkán fordul elő, hogy valaki csak azért utazik el valahova, hogy ott elpletykáljon valamit. Aki természetes élettérben hosszú időn át sokat pletykál, az egyetérthet azzal, hogy mesterséges körülmények között két fontos jellemző, a helyváltoztató képességből következő sokoldalúság és alkalmazkodóképesség tűnne el vagy maradna rejtve.

Porzig írja *DAS WUNDER DER SPRACHE (A NYELV CSODÁJA)* című könyvében: „*A nyelv minden láthatatlan viszonyt térbelire fordít le, és ezt nemcsak egy nyelv vagy nyelvcsoport teszi, hanem kivétel nélkül valamennyi. Ez a sajátosság az emberi nyelv megváltoztathatatlan vonásai (invariánsai) közé tartozik... A tér általában szolgál az összes láthatatlan viszony modelljéül: »a munka mellett tanít«, »szerelme nagyobb volt becsúgyánál«, »e mögött az intézkedés mögött az a szándék húzódott meg« – felesleges is halmoznunk a példákat, minden leírt vagy elmondott szövegből tetszőleges mennyiségben gyűjthetők. A jelenség általános elterjedtségének és annak a szerepnek köszönheti jelentőségét, amelyet a nyelv történetében játszik. Nemcsak az eredetileg valószínű térbeli dolgot kifejező elöljárószók használatában, hanem az igékben és a melléknevekben is kimutatható.*” (Murányi Beatrix fordítása.)

A pletykához kapcsolódó igék komplex térérzékelést sejtetnek. A pletyka megindul, szivárog, hízik, dagad, szép kövér lesz, felreppen, száll és jár (szájról szájra, és szájára vesz valakit), szárnyra kel, körbejár, bejárja a környéket (utcát, falut, várost, vidéket stb.), elterjed, kering, terjeng, elhal.

Az alábbi idézetek nem elemzés tárgyul szolgálnak, hanem „segédlet” gyanánt: a szépirodalom éppen eszköze, a nyelv okán páratlanul érzékletes leírásokkal segíti a kísérletekre nemigen támaszkodható pletyakutatást. Beaumarchais szövegéből kiderül, milyen egyszerű, az áramlás és az áramoltatás folyamataiban felfedezhető hasonlóság okozza pletyka és rágalom összemosódását. Rossini vígoperájában, *A SEVILLAI BORBÉLY*-ban Basilio, a zenemester fejt ki – a *RÁGALOM-ÁRIÁ*-ban – a terjedés sajátosságait: „...*mint gyenge szellő / Kezdetben szelíden lengő, / Belopódzik a fülekbe, / Egyre jobban-jobban terjed, / Bolondos és okos főket / Egyaránt zavarba hoz. / Jár a beszéd szájról szájra / És*

növekszik suttogása, / Majd sűgásból csacsogásba / Nő s mint ágyú durrogása / Megrázza a levegőt”.

Sokat tudhatunk meg rágalom és pletyka azonosításáról akkor is, ha irónia nehezíti az értelmezést. „...Vannak ugyan, akik / Állítni merészek, / Hogy Erzsók asszonyom arcát / Nem a szende szemérem, / Hanem a borital festette hasonlóvá / A hajnali pírhoz. / De ezek csak pletyka beszédek; / Mert Erzsók asszony nem is issza a bort... / Csak úgy önti magába. / Ilyen a rágalom aztán! / Oh ez előtt nincs / Szentség a föld hátán, / A legszűzebb ártatlanságnak / Tiszta vizét is / Bémocskolja iszappal, / A hóra sarat hány, / És... de hová ragadál? / Oh felhevülések / Gyors talyigálya!” (Petőfi Sándor: A HELYSÉG KALAPÁCSA.)

Az iróniára nemcsak Petőfi, Ady is szolgáltat példát: „A pletyka a mi társadalmi életünk fő faktora. Rossz nyelvek egyedüli faktornak mondanák, én nem, mert én rossznyelvű ember nem vagyok. A pletyka nálunk sok mindent helyettesít. Talán azt lehet mondani, hogy a pletyka nálunk mindent pótol.

...A pletyka most olyan hatalmas, mintha érte lenne a világon minden. Mindenütt így van?... Nálunk így.” (A PLETYKA. Debreczeni Hírlap, 1899. március 23.)

Egy másik aspektust bemutató részlet, a TARTUFFE-ből: „CLÉANTE: Kí gátolhatja meg az ilyen szóbeszédet? / Bizony, nem is tudom, mivé lenne az élet, / Ha a mindennapos, buta pletykák miatt / Kiutasítanók a jó barátokat? / S ha képes valaki az ilyen csúf dologra, / Azt hiszi, a világ száját ezzel befogja? / A rágalomra nincs semmilyen gyógyszer itt: / Hát bolond, aki a pletykára hederít. / Igyekezünk tehát okosan élni s tisztán, / S ne törődjünk vele, hogy mit fecseg a hitvány. DORINE: Talán Daphné meg a kis férje az, aki / Akkor boldog, ha ránk rosszat tud mondani? / Akiken a világ legtöbb okkal nevethet, / Megrágalmazni mást éppen azok sietnek. / Az ilyen lesben áll s lecsap, ha valahol / Udvarlást, mégolyan parányit szimatol, / Gyönyörrel hordja szét híreit a világba / S persze úgy színezi, ahogyan ő kívánja. / Azt hiszik, ha a más dolgát kiszínezik, / Az igazolja majd a maguk tetteit, / S azt remélik, hogy e látszat-hasonlatosság / Fényében a maguk ügyét tisztára mossák, / Vagy azt, hogy legalább megosztja valaki / A közbotránkozást, mely őket terheli.” (Vas István fordítása.)

Salman Rushdie leírása a pletyka terjedését egy létfenntartó, de életveszélyes őselemmel, a tűzzel kapcsolja össze. (A pletykát az őselemek közül egyaránt szívesen kapcsoljuk a vízhez, ilyenkor mint folyamhoz, a tűzhöz is, és gyakran mondjuk rá, hogy légbőlkapott, illetve a levegőben van. A korábban vázolt mozgásformák ismeretében nyilvánvaló, hogy a negyedik elem miért nem jöhet szóba.) „A pletyka szikrái már előtte pattognak. Gazdag lány ez, olyan gazdag, mint a vén, hájas nizam X. városából, akit ékszerben mértek le a születésnapján, úgyhogy az adókat egyszerűen úgy emelte fel, hogy felszedte a kilókat... Szóval mocskosul gazdag, sístereg a pletyka, amerikai apja egy kelet-európai állam trónfosztott királyi családjától eredezteti magát, és minden évben magánrepülőgépen röpteti üzleti birodalmának elit alkalmazottjait elvesztett királyságába, ahol egyenesen az Idő-folyó partján rendez négynapos golfversenyt, s amikor véget ér a verseny, megvető kacagással, akár egy isten, kirúgja a győztest, tönkreteszi az életét, amiért dicsőségre merészelt törni, ott hagyja az Idő-folyó partján, az pedig beleveti magát a kavargó, halálos habokba, s végezetül elvész, akár a remény, akár egy labda.

Gazdag; termékeny; fiakat hoz és esőt.

Nem is gazdag, szegény, szikrázik a pletyka, az apja felakasztotta magát, amikor megszületett, az anyja kurva volt, sziklás vadon nevelte, a szárazság a testében lakozik, akár egy átok, meddő, és azért jött, hogy barna csecsemőket lopjon ki otthonaikból, akiknek majd üvegből ad tejet, hiszen a melle száraz... Így lesz hát az ifjú feleségből mese, amit az emberek szövögetnek, amiről vitatkoznak. Útban a palota felé ő maga is tudatában van annak, hogy egy mesébe lép

*be, mesék csokrába, amelyek mind olyan asszonyokról szólnak, mint ő, szökekről és sárga hajjú-
akról, meg a sötét férfiakról, akiket szerettek. Megpróbál elszökni a faluból, és visszamegy a vas-
útállomásra, a síneknek se híre, se hamva. Nincsen hazaut.” (A TŰZMADÁR FÉSZKE. B. Siklós
Márta fordítása.)*

Nem mintha a pletyka magyar irodalmi ábrázolásában nem lennének szikrák, kisü-
lések, hálózattal együtt: „*Anyánk minél rosszabbul érezte magát, annál nagyobbakat hallga-
tott, társaságban csakúgy, mint az életben. ...De a pusztán épp hallgatásáért kedvelték. Pletyka
a mi házunkból nem terjedt tovább, abban mindenki bizonyos lehetett; annál több áradt tehát
oda. Anyánk szíve volt a bántalmak, sértődések, a pusztá, minden lelki fájdalomnak lerakodó
helye, tán azért is fuldokolt ebben a környezetben. Az asszonyok ádázan szedték egymásról a ke-
resztvizet... A két család nem érthette meg egymást, más anyagból voltak – elfogadtam ezt, s eszem-
be sem jutott, hogy okát vagy éppen az ok megszüntetését keressem. Mindkét család egy-egy or-
szág volt, külön szokással, egymástól elütő népfajjal; földrajzi határukat is pontosan meg tud-
tam húzni... A két ellentétes sarok külön-külön terjesztette a maga véleményeit, szándékait, plety-
káit. Amiben nem volt semmi baj, amíg azok a maguk vezetékhálózatain kerengtek. De a két
hálózat közt érintkezés volt, eleven kapcsolat, ezen pedig egyre több szikra pattogott villogva és
sisteregve. Végül, ha az ellentétes vélemények bárhol másutt érintették egymást, nem ott esett hiba,
hanem a mi kis családi körünkben csapott ki a biztosíték. Fölöttünk állandó sűrű volt a levegő,
vihár előtti feszültséggel s a kisült villámok szagával tele. Akaratlanul is hozzádomultunk.”
(Illyés Gyula: PUSZTÁK NÉPE.)*

A magyar irodalomban a jelenség legátfogóbb rajza talán Mikszáth PLETYKA című el-
beszélésében található. A mű találó és pontosságra törekvő leírással kezdődik, majd
bemutatja egy valódi pletyka keletkezését, mozgását és következményeit: a pletyka ál-
tal végzett pusztítást a szikra gyűerejével, a lavina mindent elsöprő tömegével is érzé-
keltetve – ezért a pletykatudatás legfontosabb forrásainak egyike. „*Nem ültetik, mégis
megterem; nincsen sem apja, sem anyja, mégis legszélesebb az atyafisága: nem hívják meg az es-
télyekre, névnapokra, bálókra, mégis a legszívesebben látott vendég. Az arisztokrácia csakúgy
szereti, mint a nép; otthonos mindeniütt, Spanyolországban éppúgy, mint Amerikában. Az embe-
rek szeretnek vele foglalkozni, dédelgetik, ápolgatják; nem csoda aztán, ha olyan gyorsan nő,
mint a hógomoly. Néha rásüt a napfény, s mielőtt kárt okozna, elolvad, mint a hógomoly, de gyak-
rabban nem olvad el, hanem súlyos kővé tömörödik, s agyonzúzza azt a tárgyat, amelyik véletle-
nül eléje akad, éppen, mint a hógomoly.*

*A gyermek, mikor az első marék havat almányi labdává gyúrta kicsiny kezeivel, nem gondol-
ja meg, hogy mikor az a labda görgeteggé gyarapszik, legurulhat a hegyoldalról s leterítheti ép-
pen arra menő édesapját. Aki pedig legelőször gyúrja meg a pletykát semmiből, még kevésbé gon-
dol rá, hogy hát ez az élvezet cikk még sokba kerülhet valakinek. ...De hát mit is csinálna a sok
asszony-néni, ha a kávé mellett csak a vajás kiflit volna szabad mártogatni a kávéba, embertár-
saikat pedig agyon kellene hallgatniok, és nem volna szabad szintén bemártogatni egy kis plety-
ka-szósza; hiszen nem halnak meg tőle, de még csak a kis ujjok sem görbülni bele... aztán az em-
bernek mégis csak elmegy mellette az ideje. ...Es ami szabad az egyiknek, szabad a másikkal is,
amit pedig mindnyájan tesznek, az általános szabály, ami pedig általános szabály, az nem lehet
hiba; tehát a pletyka nem is hiba. Néha ugyan történik egy-egy kellemetlen eset, amelynek oká-
ul némely szórszálhasogató, ki minden dolognak szeret elejére járni, a pletykát állítja; de hát én
istenem, nem történik-e a legártatlanabb dologból néha a legnagyobb szerencsétlenség! – s kinek
jutott eszébe valaha a legártatlanabb dolgot gonosznak mondani?... Ami szerencsétlenség a plety-
ka miatt történik, annak a vakeset az oka, és bizonyára semmi más... hanem ki tehet arról, hogy
már az ember úgy van teremtve az istentől, miszerint szeret elmélkedni más emberek fölött, külö-*

nösen akkor, ha az ember véletlenül hatvanesztendőssé válik; ha pedig már egyszer benne van az elmélkedésben, tovább fűzi gondolatait mindaddig, míg összefüggő egészé alakulnak. Ez a gondolatfűzér lehet aztán vagy igaz, vagy nem igaz. Az igazat kitalálni nem nagy mesterség, sem nem érdem; hanem nem csupán azért van az embernek feje, hogy a búbos főkötőt legyen hova tenni, de azért is, hogy teremjen benne valami. Kolumbus sem látta soha Amerikát, mégis felfedezte... a gondolomformán elmondott hír végigjárja két hét alatt az egész vármegye úri köreit, s mire a harmadik héten visszakerül Máli nénihez, a jó asszonyosság már rá sem ismer a tulajdon elmeszülöttjére, hanem irtózáttal csapja össze kezeit... Addig-addig röpködött a jó Máli néni pletykája szanaszét, mint valami tüzes rakéta, míg egyszer éppen olyan száraz helyre talált esni, hol rögtön felgyújtotta az egész helyiséget. Valami zajos pártértekezlet volt egy jómódú földbirtokosnál; csupa férfiak gyűltek össze.”

Míg Mikszáth a pletyka kórbonctanakor még kávénénikéket emleget, a cselekmény kibontakozásakor nem említi, hogy a tragédia konkrétan férfiak pletykálkodása miatt következik be. Igaz, nem is tagadja.

Seneca szerint az asszony csak arról tud hallgatni, amiről nem tud. A pletyka szidása hálás terep ahhoz, hogy melléfűzve egyéb „asszonyi” hibákat, alantas tulajdonságokat is ostorozhassanak. Pál apostol írja A KORINTHUSIAKHOZ INTÉZETT ELSŐ LEVELÉ-ben: „*A ti asszonynépeitek a gyülekezetben hallgassanak; mert nem engedtetik nékik az, hogy szóljanak, hanem hogy engedelmesek legyenek. Hogyha valamit meg akarnak tanulni, otthon kérjék meg az ő férjeiket; mert éktelen dolog asszonyi állatnak szólni a gyülekezetben.*”

Csontos István megyei levéltáros Kassán 1830-ban megjelent művében, amely a SZÉP NEM ÜGYVÉDJE AZ ASSZONYI NEMET SÉRTŐ VÁDOKOK ELLEN címet viseli, másképpen vélekedik: „*A pletykálkodás nyavalyája nem csupán magukban az asszonyokban tapasztalható, hanem egyenlő mértékben a férfiakban is. Nézzük csak meg a falusi embereket, midőn a malmok alatt, boltok előtt vagy a borivó házakban öten-hatan összeállnak; nézzük meg a városi polgárokat, midőn serespoharak mellett szünet nélkül fecseggve elkezdik a hibákat s a fogyatkozásokat fecsgetni; először az ország igazgatóságán, azután a vármegyék tisztviselőin, később a maguk előljáróin, utoljára a tulajdon polgártársaikon. Ugyan lehetne-e a mások viselt dolgaiban való piszkálkodást, emberszólást, szapulást, rágalmasztást s hazug hírek koholását akármely kecskeméti kofában is nagyobb mértékben tapasztalni? Bizony sok férfi minden asszonyt felülmúl a mások rágalmasztásában, a neveletlen köznépek pedig ez a mindennapi kenyere és lelki tápláléka.*”

Hálások lehetnének a szépnem ügyvédjének, de ez nemigen segít a nagy és közös ítéleten: cserfesnek, csacsogónak, locsifecsinek, lepcsésnek a nőket mondják, róluk állítják, hogy akkora szájuk van, mint a bécsi kapu, vagy hogy jár a szájuk, mint a kacsáé, őket nevezik faluszájának, harsonának, kofának, nemegyszer kotkodácsnak, papagájnak, aki csak locsog-fecseg, hápog összevissza. A pletykálkodás jelzői szinte soha nem kapcsolódnak hímnemű alanyhoz.

A Csontos által érzékeltesen bemutatott férfipletyka-áramlásra, erre a kívülről befelé haladó spirálra azért van szükség, hogy a férfiak a politizálás vagy az általános beszélgetés ürügyével takarják el pletykáikat – akár önmaguk elől is. Ilyen lehet „Az új törvény elvesz az embertől egy csomó juttatást – A Feri több milliót sikkasztott” séma. Ezzel szemben nők között az egyedítől indul a beszélgetés fonala, és közelít az általános felé a pletyka sajátos, gyorsuló iramában. Ezt a kifelé sodró örvényhatást szemlélteti a „szegény Icát elcsábította a Magdi férje – minden férfi csak azt akarja” alapeset.

Az alapvető különbség a férfi- és a női pletyka között a helyszín, ami meghatározza a situációt is. Két jellegzetes színpadtípusról kell itt beszélni, a férfiak esetében

válasszuk a használhatónak tűnő kocsma kifejezést, míg nők esetében a konyha jelölést. A piaci és a mise utáni közösségi pletykálás nehezen kategorizálható férfi- vagy női pletykahelyszínként, megfigyeléseim alapján mindkét nem tagjai szívesen pletykálnak ezeken a helyszíneken. A kávéház már kulturálisan igen sokrétű pletykaszínpadnak számít.

Sokat ültem, ülök kocsmákban. Annyit mégsem, hogy a kocsmázás aktusának pletykavonatkozásait is elemezhessem. Részvételem nem tekinthető autentikusnak női mi voltom miatt; Hrabalt idézem a kocsmaszínhely kommunikációs aurájának bemutatásához: „Ezek az én kocsmáim, ezek nem holmi hivatalok, holmi gyóntatószékek voltak, én nemcsak azért jártam kocsmába, hogy kérdezősködjek, hanem azért is, hogy csak úgy elüldögéljek, és ne erőszakoskodjam, hogy ne úgy fogjak a dologhoz, mint egy riportert vagy közvélemény-kutatót, ültem és ittam és hallgatóztam és vártam, még csak nem is tudatosan, de amikor egyszerre csak valaki a pillanat hatása alatt rákezdett, éppúgy, mint én, amikor nem akarok, de hirtelen muszáj az írógéphez ülnöm, és az a valaki olyasmiről mesélt, ami akár közösségellenesnek, megbotránkoztatónak, sőt izléstelennek tűnhetett, ami gyilkosságra, paráznaságra utalhatott... hát ilyenkor a kocsmában úgy éreztem, hogy én beszélek magamhoz és magammal, hogy az én közvádrlóm és egyben gyóntatóm mondja nekem, hogy mindaz, amit magamról gondoltam, amiről úgy hittem, hogy csak velem fordulhat elő, általános dolog, sőt úgy éreztem, mintha a mesélő és önmagát vádló vendég csak azért volna itt, csak azért született volna meg, hogy segítsen nekem, hogy segítsen cipelnem ezeket az én elhajlásaimat, különbségeimet, ezeket az én legtitkosabb vágyaimat és elvetemültségeimet... a locsogás is oldja a feszültséget, lehet, hogy amikor az ember padlón van, a leghétköznapibb duma gyógyítja a legjobban, a hétköznapi ügyek és események kitérő tárgyalása, néha csak ülök, és konokul hallgatók, egyáltalán, az első sörnél a vak is láthatja rajtam, hogy rühellek válaszolni bármiféle kérdésre, annyira várom az első kriglit, így aztán eltart egy ideig, amíg alkalmazkodom a kocsmá zsarnoki lárájához, amíg ráhangolódom a sok emberre, a sok dumára, itt mintha mindenki azt akarná, hogy amit mond, azt ország-világ hallja, a kocsmában mindenki azt képzei, hogy az, amiről éppen beszél, figyelemre méltó, így aztán harsányan bömböli a semmitmondó kinyilatkoztatását, én is ezek közé a hangoskodók közé tartozom, a második sör után én is nagyon fontosnak tartom, amiről beszélek, ezért aztán kiabálok, árgus szemmel rikácsolom a mondanivalómat, mert balgán úgy hiszem, hogy amit mondok, azt nemcsak az asztaltársaságonak, de talán az egész világnak hallania kell...” (Bohumil Hrabal: KI VAGYOK. Körtvélyessy Klára fordítása.)

A férfi- és női pletykák eltéréseinek későbbi részletesebb elemzéséhez az alábbi idézet adhat támpontot: „Ahogy a nő-test és a férfi-test kiegészítésre szorul, éppígy csonka a nőlélek és férfi-lélek. ...A nő, ha az emberiség maradandó kincse felé törekszik, csak azt fogja fel igazán, ami benne mozgalmassá, eleven pezségű, esemény-szerű; a teremtés templomát úgy tekinti, mint egy uzsonnázó-helyet, pletyka-sarkot. A férfi, ha az emberi tenyésztés édes játékaiba és meleg meghittségeibe helyezkedik, elhomályosul, elgépiesedik; az élet templomát úgy tekinti, mint alkalmat a kényelemre.” (Weöres Sándor: A TELJESSÉG FELÉ. NŐ ÉS FÉRFI.)

Pletyka és hír különválasztása nem csupán Walter Ong „másodlagos szóbeliségének” elfogadása óta jelent problémát. Karinyth Frigyes ÉRDEKES... című írásában már évtizedekkel ezelőtt találoan jellemzi a híryanagy pletyka mivoltának jellegzetességeit: „Az újságírás az a közlekedési eszköz, aminek nemcsak fenntartója, de létrejöttének feltétele és alapja volt a feltevés, hogy az embereket nemcsak az »érdekli«, ami közvetlenül összefügg az ő személyes érdekeikkel (interes), hanem van egy bizonyosfajta kíváncsiság, még nem vonzódás és már nem közöny, bizonyosfajta, főként hozzánk hasonlókkal megessett történetek számára, aminek jellegét a »pletyka« szó fejezi ki legjobban: ez a könnyű híryanagy, amivel szemben nem érdemes helyes-

léssel vagy helytelenítéssel, örömmel vagy felháborodással, részvétellel vagy bosszúérzéssel, hittel vagy tagadással, egyszóval erkölcsi ítélettel állást foglalni, nem lévén köze ezekhez a kategóriákhoz – egy kis könnyű tűnődést, pillanatnyi figyelmet érdemelnek, mint a lét, vagy az emberi élet tragédiáját megszakító, színező epizódok. »Újság« a szó valódi értelmében olyan esemény, eseményke, ami annyira jelentéktelen, hogy »új«-nak hat, mikor százezredes történet történik, mert mindig újra elfelejtődik, szemben az élet nagy dolgaival, amikről bizony keserves, végzetes tapasztalatból tudjuk, hogy nem újak: voltak, vannak és lesznek, ércöklű törvények akaratából. Az első újságok, mikor a tizenharmadik század derekán felbukkannak, nem is egyebek ilyen pletykaszerű mendemondák mulattató röpiratánál, eseményeket közölnek, amiknek jellemzésére nincs külön szó, kölcsönkérik egy határozatlan megjelölést: és megszületik az »érdekesség« fogalma.

Megszületik, körülhatárolódik és élni akar, a maga szűkre szabott határai között. De szülője és gyermeke, az Újság, ijesztő méreteken bár, de természetes módon kitérül másfél évszázad folyamán, betölt minden hézagot, egyikévé lesz a civilizált élet döntő és elhatározó tényezőinek: valódi élethatalom, sorsokat teremtő és irányító. És az »érdekesség« szűk fogalma, a maga sekély és csekély tartalmával, természetellenesen vele tárgulni kénytelen – természetellenesen, mert természeténél fogva nem bírja ezeket az arányokat: betegesen megduzzad, abnormis formát vesz fel, és kiszorít egészséges erkölcsi normákat.” (NAGY ENCIKLOPÉDIA.)

Közhelyes befejezés

Ha végiggondoljuk, hogy egy adott csoporton belül mely pletykák terjednek különösen gyorsan és széles körben, kiderül, hogy a legbanálisabb tartalmúak és megfogalmazásúak. Ezekben mindig találhatunk közhelyes vezérszólamokat. A gyanút, hogy a terjedést ezek a verbális támaszok segítik, érdekes összefüggés erősíti meg. A közhely (németül Gemeinplatz vagy Platteit, angolul common place vagy platitude) nevével is erős és a pletykaetimológiához kapcsolódó térreprezentációs szándékot sugall. Nem beszélve arról, hogy a közhely ugyanúgy terjed, mint a pletyka, vagyis ha közhelyként megállja a helyét, akkor nagyon. Mivel azonban a közhelyek éppúgy, mint a pletykák, számíthatnak a csoport vagy a közösség tagjainak józan észére (az összegződő értékítéletre), ugyanolyan kíméletlen – talán még sűrűbb szövésű – rostán kell átjutniuk, mint a pletykának. Minél több eleme közhelyesíthető egy pletykának, annál életképeesebb; leginkább, ha azzal zárhatjuk elégedetten, hogy lám, nincs új a nap alatt. Ez is erősíti azt az elképzelést, hogy a pletykáláshoz bizonyos érési fázisba kell kerülni, hiszen egy csecsemőnek még minden vicc új. A közhely viszonylagossága pontosan meg egyezik a pletykáéval – csak akkor tekinthető valami közhelynek vagy pletykának, ha a befogadó is annak fogja fel. Ez pedig az ismétlések és a variánsok számával van összefüggésben, mindamelllett a közhely sokkal kisebb mértékben evolvál, mint a pletyka.

A pletyka olyasmi, amit addig nem tudtunk: közhelyesíthető részletei az aha-élménnyel segítik a befogadást. Minél általánosabb – ha úgy tetszik, laposabb – közhelyre támaszkodik a pletyka, annál jobban terjed. Például: minden kezdet nehéz – minden rosszban van valami jó – az élet megy tovább – ez van, ezt kell szeretni – nehéz az élet – fő az egészség – az élet nem áll meg – egyszer fent, egyszer lent – párosan szép az élet – borúra derű.

A locus communis, noha köz-hely – tehát kisebbfajta tér, agorácska a társadalmi kommunikáció szövevényes, mindig rezgő, áthuzalozódó hálójában, ahol szusszanhat egyet az ember –, nem maradhatna az, ha a társadalmi kommunikáció nem táplálná folyton-folyvást. Az egyéni átértelmezések kapcsán a közhely jelentése is megváltozhat, sőt meg is kell változnia, hogy életben (értelmezhető) maradjon. A pletykák

pedig, hálásan a segítségért, hogy terjedésük közben lendít rajtuk egyet a közhely ereje, újabb és újabb értelmezéseket szőnek köré.

A közhelyeket a szólásokkal ellentétben azzal vádolják, hogy nincs stilisztikai értékük, fölöslegesen növelik a beszéd terjedelmét; hogy ami elhangzik, az nem egyéni, hanem közös, valamint semmitmondó, sablonos, elcsépelet. Ezzel azt az – esetenként szummatív – redundanciát kérdőjelezi meg, ami plusz stabilitást ad az elhangzottaknak, amivel csökkenthetjük a félreértéseket. Ha például X.-ről kiderül, hogy évek óta nem csalta meg házastársát, akkor a közhely segít ezt a pletykát értelmezni. Például bizonyára nem dicséretnek szánta a közlő, ha így zárja szavait: hiába, X. sem a régi már.

A nóvum iránti jogosulatlan követelkezés miatt Pilinszky Jánost idézem: „*Már minden elmondattott, s még mindent el kell mondani. A nyelv legfőbb feladata, hogy fáradhatatlanul szentesítse a közhelyek identitását.*” (A SZÓ SZERETETE.) A közhelyet az ókori retorika még nem nézte le: általános érvként tisztelték. Mellesleg ma, az eredetiességre törekvő, illetve a bizniszretorikának behódolni kezdő verbalitás korában néha kifejezetten üdítően hat egy korábban elcsépelet közhely.

A pletyka nem a természet információs szupersztrádája, nem is az emberi közösségekre leskelődő verbális vészhelyzet, hanem a kommunikációs hálózat önfenntartó dinamikájának egy és csupán kicsiny lépése, amely csapdákat is tartogathat számunkra. Miközben elősegíti az ön- és a közérdek egybehangolását, mert olyan változatot kell továbbadni, amely az én érdekeimet szolgálja, de amit már a többiek is elfogadnak. Aki a pletykát terjeszti, gerjeszti, erjeszti, az nem saját variánsához lojális, nem is önmagához, hanem a csoporttudathoz, az íratlan közösségi szerződéshez.

Irodalom

- Adamik Tamás: A RÉTORIKAI ELMÉLET KEZDETEI. In: BEVEZETÉS. ARISZTOTELÉSZ: RÉTORIKA. Téliosz, 1999.
- Angelusz Róbert: A LÁTHATÓSÁG GÖRBE TÜKREI. TÁRSADALOMOPTIKAI TANULMÁNYOK. Új Mandátum, 2000.
- Argyle, M. (1969): SOCIAL INTERACTION. 179–193. London, Methuen.
- Arisztotelész: RÉTORIKA. Téliosz, 1999. Fordította Adamik Tamás.
- Billig, Michael: ARGUING AND THINKING. NY, Cambridge University Press, 1987.
- Csányi Vilmos: AZ EMBERI TERMÉSZET. Humánetológia. Vince Kiadó, 1999.
- Nyíri Kristóf–Szűcs Gábor (szerk.): SZÓBELISÉG ÉS ÍRÁSBELISÉG. A KOMMUNIKÁCIÓS TECHNOLÓGIÁK TÖRTÉNETE HOMÉROSZTÓL HEIDEGGERIG. Áron Kiadó, 1998.
- Propp, Vlagyimir Jakovlevics: A MESE MORFOLÓGIÁJA. Osiris–Századvég, 1995. 2., jav. kiadás. Fordította: Soproni András.
- Czuczor Gergely–Fogarasi János: A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA. Athenaeum. 1870.
- Kniezsa István: A MAGYAR NYELV SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAI I–II. 2. kiadás. 1974.
- Ráth-Végh István: SZERELEM ÉS HÁZASSÁG. Gondolat, 1963.
- Szvetselszky Zsuzsanna: A PLETYKA MEGHATÁROZÁSA. *Ex Symposion*, 2001. 36–37. szám.
- Szvetselszky Zsuzsanna: AZ ELSŐ HÁLÓ. A PLETYKA TERMÉSZETRAJZA. Kézirat.